



<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.049>

“SADOQAT” KONSEPTI ISHTIROK ETGAN MATNLARDA TIL VA MADANIYAT O‘RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Xamrayeva Charos Norboyevna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Xorijiy til nazariyasi va amaliyoti

kafedrası katta o‘qituvchisi

Email: charosh1313@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-8982-9071>

Annotatsiya: Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat masalasi zamonaviy tilshunoslikda fundamental muammolardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Ushbu maqolada mazkur munosabat “sadoqat” (ingliz tilida — “loyalty”) konsepti misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — o‘zbek va ingliz tillaridagi badiiy, diniy, ijtimoiy-institutsional hamda ommaviy axborot matnlari asosida “sadoqat” va “loyalty” konseptlarining kontekstual voqelanish xususiyatlarini aniqlash va qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, kontekstual-semantik va lingvokulturologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, “sadoqat” konsepti o‘zbek madaniyatida jamoaviy, axloqiy va diniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘lsa, ingliz madaniyatida “loyalty” ko‘proq individual tanlov, institutsional va biznes konteksti bilan bog‘lanadi. Xulosa qilib aytganda, har ikki konsept ham baholovchi semantikaga ega bo‘lib, milliy mentalitet xususiyatlarini o‘zida aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: “sadoqat” konsepti, loyalty concept, lingvokulturologiya, til va madaniyat, konseptosfera, milliy-madaniy semantika, lingvomadaniy birliklar, milliy mentalitet, qiyosiy tahlil, konseptual semantika.

Annotation: The relationship between language and culture is recognized as one of the fundamental problems of modern linguistics. This article examines this relationship through the analysis of the concept of “loyalty” (sadoqat). The aim of the study is to identify and comparatively analyze the contextual actualization features of the concepts “sadoqat” in Uzbek and “loyalty” in English on the basis of literary, religious, socio-institutional, and mass-media texts. Comparative-typological, contextual-semantic, and linguo-cultural methods of analysis were employed. The findings show that in Uzbek culture the concept of loyalty is closely tied to collective, moral, and religious values, whereas in English-speaking culture “loyalty” is more often associated with individual choice, institutional, and business contexts. In conclusion, both concepts carry an evaluative semantic component and reflect distinct features of national mentality.

Key words: “loyalty” concept, sadoqat concept, linguoculturology, language and culture, conceptosphere, national-cultural semantics, linguocultural units, national mentality, comparative analysis, conceptual semantics.

Аннотация: Проблема взаимоотношения языка и культуры признаётся одной из фундаментальных проблем современного языкознания. В данной статье это взаимоотношение рассматривается на примере концепта «преданность» (sadoqat / loyalty). Цель исследования — выявить и сопоставительно проанализировать особенности контекстуальной актуализации концептов «сadoqat» в узбекском и «loyalty» в английском языках на материале художественных, религиозных, социально-институциональных и медийных текстов. В работе применены сравнительно-типологический, контекстуально-семантический и лингвокультурологический методы анализа. Результаты показывают, что в узбекской культуре концепт преданности тесно связан с коллективными, нравственными и религиозными ценностями, тогда как в англоязычной культуре «loyalty» чаще ассоциируется с индивидуальным выбором, институциональным и деловым контекстом. В заключение отмечается, что оба концепта обладают оценочной семантикой и отражают особенности национального менталитета.

Ключевые слова: концепт «преданность», concept loyalty, лингвокультурология, язык и культура, концептосфера, национально-культурная семантика, лингвокультурные единицы, национальный менталитет, сопоставительный анализ, концептуальная семантика.

Lingvokulturologik yondashuvga ko‘ra, til madaniyatning shunchaki aks ettiruvchisi emas, balki uni faol shakllantiruvchi va uzatuvchi vosita ham hisoblanadi. V.fon Gumboldt tilni “xalq ruhining tashqi shakli” sifatida talqin qilib, har bir til dunyoni ko‘rishning o‘ziga xos usulini namoyon etishini ta’kidlaydi [1, 56-b]. Ushbu nazariy g‘oya “sadoqat” konsepti misolida ham o‘z tasdig‘ini topadi. Zero, bu tushuncha turli madaniy muhitlarda umumiy axloqiy mazmunga ega bo‘lsa-da, uning kontekstual talqini va baholanishi milliy madaniyatga qarab farqlanadi. “Sadoqat” konsepti ishtirok etgan kontekstlarda til va madaniyat munosabatining muhim jihati shundaki, konsept ma’nosi ko‘pincha bevosita izoh orqali emas, balki vaziyat, munosabat turi va diskurs orqali ochiladi. E.Sapir va B.Uorfning til va tafakkur munosabatiga oid qarashlari shuni ko‘rsatadiki, inson voqelikni til orqali idrok etadi va til birliklari madaniy tajribani tizimlashtiradi [2, 69-b; 3, 212-b]. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, “sadoqat” tushunchasi ham til orqali jamiyat a’zolariga “qanday xulq ma’qullanadi” degan madaniy axborotni yetkazadi.

Madaniy kontekstda sadoqat konsepti ko‘pincha ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. O‘zbek madaniyatida sadoqat oila, qarindoshlik, ustoz-shogird, do‘stlik va el-yurt bilan munosabatlarda asosiy axloqiy mezonlardan biri hisoblanadi. Bu holat til birliklarida ham aks etadi: “ota-onaga sadoqat”, “ustozga sadoqat”, “yurtga sadoqat” kabi birikmalar madaniyatda muqaddas sanaladigan munosabatlarni belgilaydi. Bunday birikmalar faqat nominativ vazifani bajarmay, balki madaniy me’yor va axloqiy xususiyatlarni ham mustahkamlaydi. Aslida, axloqiy tushunchalarni ifodalovchi birliklar, xususan, “sadoqat” konsepti ishtirok etgan kontekstlarda baholovchi komponent doimo faol bo‘ladi. A.Vejbitskaya

axloqiy tushunchalar madaniyatga xos xususiyatlar orqali idrok etilishini ta’kidlaydi [4, 41-b]. Masalan, sadoqatli shaxs madaniyatda ijobiy baholansa, sadoqatsizlik keskin salbiy munosabatni keltirib chiqaradi. Bu baholash til orqali ifodalanib, jamiyat a’zolarining xulq-atvorini tartibga soluvchi madaniy mexanizm vazifasini bajaradi. Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat “sadoqat” konsepti ishtirok etgan diskurslarda ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. Diskurs doirasida konsept faqat lug‘aviy ma’noda emas, balki ijtimoiy maqsad va ideologik yo‘nalishlar bilan uyg‘unlashgan holda ishlatiladi. Zero, qadriyatlar til orqali tabiiy va muqarrar hodisa sifatida ko‘rsatiladi. Shu jihatdan “sadoqat” konsepti ishtirok etgan rasmiy va publitsistik matnlarda mazkur tushuncha jamiyat barqarorligi va axloqiy birligini ta’minlovchi asosiy omil sifatida talqin qilinadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu tadqiqotning maqsadi — “sadoqat” va “loyalty” konseptlarining o‘zbek va ingliz tillarida turli diskurs turlari (badiiy, diniy, ijtimoiy, institutsional-siyosiy va raqamli-media) doirasida namoyon bo‘lish xususiyatlarini aniqlash, ularning baholovchi, normativ va identifikatsion funksiyalarini qiyosiy tahlil qilish va shu asosda til hamda madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlarini yoritishdan iborat.

Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek va ingliz tillaridagi badiiy asarlar (Mirtemirning “Toshbu”, Abdulla Oripovning “Ayol” she’rlari, Jek Londonning “Hayotga muhabbat” hikoyasi), diniy-axloqiy matnlar, hamda ommaviy axborot vositalari va internet nashrlaridagi (jumladan, kun.uz va BBC saytlaridagi) publitsistik matnlar tanlab olindi. Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy-tipologik tahlil, kontekstual-semantik tahlil va lingvokulturologik tahlil metodlariga asoslanadi. Tahlil jarayonida “sadoqat” va “loyalty” konseptlari oilaviy, ijtimoiy, badiiy-adabiy, diniy, institutsional-siyosiy hamda raqamli-media kontekstlarda alohida-alohida ko‘rib chiqildi va ularning baholovchi, normativ va identifikatsion funksiyalari aniqlandi. Nazariy-metodologik asos sifatida V.fon Gumboldtning lingvistik nisbiylik, E.Sapir va B.Uorfning til va tafakkur nisbiyligi, A.Vejbitskayaning madaniyatga xos kalit so‘zlar, G.Xofstedning madaniyatlararo qiyosiy tipologiya, N.Feyrklouning tanqidiy diskurs tahlili, J.Assmannning madaniy xotira, S.Xollning identitet nazariyasi hamda G.Leykofning kognitiv-semantik konsepsiyalaridan foydalanildi.

Badiiy matnlar sadoqat konsepti orqali til va madaniyat munosabatini yanada chuqurroq ochib beradi. Adabiyot xalq hayotini obrazlar orqali ko‘rsatishi hisobga olinganda, badiiy kontekst ko‘zgusida “sadoqat” va “loyalty” konseptlarini tadqiq qilish samara beradi. Chunki badiiy kontekstda “sadoqat” va “loyalty” abstrakt tushuncha sifatida emas, balki qahramonlarning xatti-harakati, tanlovi va ichki kechinmalari orqali namoyon bo‘ladi. Bu jarayonda til vositalari madaniy qadriyatlarni estetik shaklda uzatadi. Masalan, mumtoz o‘zbek adabiyotida vafo va sadoqat tushunchalari ko‘pincha oliy axloqiy fazilat sifatida ideallashtiriladi, tasavvuf adabiyotida esa solikning diniy talablarga sodiqligi yetakchilik qiladi. Bu holat konseptning madaniy qadrini yanada mustahkamlaydi.

Konseptlarning voqelanishida kontekstning ahamiyati shundaki, ba’zan kategoriya birliklari matnda umuman qo‘llanmasligi, ammo shunday mazmun o‘quvchiga yetkazilishi mumkin. Masalan, Jek Londonning “Hayotga muhabbat” hikoyasida “loyalty” kategoriyasiga oid birliklar qo‘llanmaydi. Ammo matn mazmunidan hikoya qahramoni bo‘lgan Billning o‘z

hamrohiga sadoqat ko‘rsatmaganligi, bu uning o‘ziga zarar keltirganligini anglab olish qiyin emas:

He turned away. Well, Bill had deserted him; but he would not take the gold, nor would he suck Bill's bones. Bill would have, though, had it been the other way around, he mused as he staggered on [6].

Matnda qahramon “sadoqat” konsepti, ayniqsa, uning hamrohga, do‘stga sodiqlik masalasida biror alohida so‘z qo‘llanmaydi. Ammo matn mazmunidan qahramonning o‘ziga nisbatan sadoqatsizlik keltirib chiqargan oqibatlardan xulosa chiqarganligi haqida ma’lumotni anglab olinadi.

Ingliz madaniyatida ham “loyalty” konsepti o‘ziga xos diskursiv modellar orqali ifodalanadi. “Loyalty” tushunchasi ko‘pincha shaxsiy tanlov va institutsional sodiqlik bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. G.Xofsted madaniyatlararo tadqiqotlarida individualistik jamiyatlarda sadoqat ko‘proq shaxsiy qaror va mas’uliyat bilan bog‘lanishini ko‘rsatadi [5, 210-b]. Bu holat ingliz tilidagi kontekstlarda sadoqat konseptining ko‘pincha individual axloqiy pozitsiya sifatida namoyon bo‘lishi natijasidir. Shu tariqa, “sadoqat” konsepti ishtirok etgan kontekstlarda til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat til birliklarining baholovchi, normativ va identifikatsion funksiyalari orqali amalga oshadi. Bu munosabat konseptni oddiy semantik birlikdan madaniy axborot tashuvchiga aylantiradi va uni lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim obyekt sifatida belgilaydi. “Sadoqat” konsepti ishtirok etgan kontekstlarni tahlil qilishda uni yagona va bir xil mazmunga ega hodisa sifatida emas, balki turli ijtimoiy-madaniy sohalarida turlicha faollashadigan konseptual tuzilma sifatida ko‘rib chiqish lozim. Har bir kontekstda “sadoqat” tushunchasi muayyan madaniy modelga, axloqiy me’yor va ijtimoiy munosabatlar asosida voqelanadi. Shu bois kontekstual tahlil til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatni aniqlashda markaziy metodologik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Avvalo, oilaviy kontekstda “sadoqat” konsepti madaniyatning eng qadimiy va barqaror axloqiy me’yorlari bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. O‘zbek madaniyatida oilaga sadoqat, er-xotin munosabatida vafo, farzandning ota-onaga sodiqligi muqaddas qadriyat sifatida qoraladi. Bu holat til birliklarida ham mustahkamlangan bo‘lib, “eriga sodiq”, “oilaga sadoqat”, “ota-onaga vafodorlik” kabi birikmalar ijtimoiy jihatdan yuqori baholanadi. Bunday kontekstlarda sadoqat konsepti shaxsiy his-tuyg‘u bilan birga ijtimoiy burch va mas’uliyatni ham ifodalaydi. Axloqiy qadriyatlar o‘zbek mentalitetida ko‘pincha oila orqali shakllanadi va til ana shu jarayonning asosiy vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ijtimoiy va jamoaviy kontekstlarda sadoqat konsepti shaxsning muayyan guruhga, jamoaga yoki jamiyatga bo‘lgan munosabatini ifodalaydi. Bu holatda sadoqat ko‘proq ishonch, barqarorlik va birdamlik bilan bog‘lanadi. O‘zbek tilida “do‘stga sadoqat”, “jamoaga sodiqlik”, “el-yurtga sadoqat” kabi birikmalar aynan shu ijtimoiy kontekstni aks ettiradi. Mazkur birliklar orqali madaniyatda ma’qullanadigan xulq modeli belgilab beriladi. Sadoqat bu yerda individual fazilat bo‘lish bilan birga, jamiyat barqarorligini ta’minlovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Badiiy-adabiy kontekstda esa “sadoqat” konsepti yanada murakkab va ko‘p qatlamli tarzda ochiladi. Adabiy matnlarda sadoqat ko‘pincha ichki ziddiyatlar, tanlov va sinovlar orqali ifodalanadi. Qahramonning sadoqatli yoki sadoqatsiz bo‘lishi uning axloqiy qiyofasini belgilovchi asosiy mezonlardan

biriga aylanadi. Mumtoz o‘zbek adabiyotida vafo va sadoqat ko‘pincha ideal fazilat sifatida tasvirlansa, zamonaviy nasrda bu tushuncha ko‘proq hayotiy murakkabliklar fonida beriladi. Bu holat madaniyatdagi qadriyatlar tizimining dinamik xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi.

Diniy kontekstda “sadoqat” konsepti yanada qat’iy me’yor va baholovchi xarakter kasb etadi. Diniy nutqda sadoqat ko‘pincha ahdga vafo, e’tiqodga sodiqlik, Allohga ixlos bilan bog‘liq holda ifodalanadi. Bu kontekstda sadoqat faqat ijtimoiy emas, balki ma’naviy va metafizik mas’uliyat sifatida ham talqin qilinadi. Til birliklari orqali diniy madaniyat shaxs ongida axloqiy qat’iyat va ichki nazorat mexanizmini shakllantiradi. Zero, har qanday dinda insonning ijobiy xususiyatlarga ega bo‘lishi, insoniy tuyg‘ularga, din qoidalariga sodiqligi talab etiladi. Shu sababli diniy marosim va udumlar xalq hayotining ajralmas qismiga aylanadi. A.Gurevich diniy qadriyatlarning madaniy xotira orqali avloddan avlodga uzatilishini qayd etar ekan, tilning bu jarayondagi hal qiluvchi rolini alohida ta’kidlaydi [7, 36-b]. Darhaqiqat, diniy tushunchalar va ularni ifodalovchi leksik birliklarning asrlar davomida semantik jihatdan kam o‘zgarishlarga uchrab qo‘llanib kelmoqda.

Institutsional kontekstda, xususan, siyosiy, kasbiy va rasmiy nutqda “sadoqat” konsepti legitimlik va ishonchlilik mezoni sifatida ishlatiladi. “Kasbga sadoqat”, “davlatga sadoqat”, “qonunga sodiqlik” kabi birikmalar shaxsning muayyan tizimga bo‘ysunishini va uni qo‘llab-quvvatlashini bildiradi. Bu kontekstda sadoqat tushunchasi ko‘pincha ideologik yuklama bilan ham boyiydi. N.Feyrklouning diskurs nazariyasiga ko‘ra, bunday qadriyatlar rasmiy nutqda tabiiy va muqarrar me’yor sifatida namoyon bo‘ladi, natijada ular ijtimoiy ongda shubhasiz haqiqat sifatida qabul qilinadi [8, 78-b]. Fikrimizni siyosiy kontekstda qo‘llangan davlatlarning o‘zaro hamkorlik, umumiy loyihalar, xalqaro tashkilotlardagi faoliyat, siyosatdagi qadriyatlarga sodiqlikning ochiq matnlar, ommaviy axborot vositalari, internet nashrlarida ifodalanishi orqali tahlilimizni davom ettiramiz. Quyida internet axborot nashrlarida e’lon qilingan quyidagi parcha konseptning institutsional kontekstda namoyon bo‘lishini ko‘rishimiz mumkin:

Rajab Toyyib Erdo‘g‘anning so‘zlariga ko‘ra, Turkiya demokratiya va xalq xohishi tamoyillariga sodiq qolar ekan, har qanday inqirozlarga qarshilik qila oladi.[13].

Matnda Turkiya prezidenti demokratiya va xalq xohishi tamoyillariga sodiq qolishi inqirozlarga qarshilik qilishi mumkinligi haqidagi axborot foydalanuvchilarga yetkazilgan. Shu tarzda, “sadoqat” konsepti ishtirok etgan kontekstlar xilma-xil bo‘lib, har bir kontekstda til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. Til bu jarayonda nafaqat axborot yetkazuvchi, balki madaniy me’yorlarni mustahkamlovchi va qayta ishlab chiqaruvchi mexanizm ekanligi aniqlanadi.

“Sadoqat” konseptining kontekstual tahlilida uning baholovchi tabiati va madaniy stereotiplar bilan bog‘liqligi alohida e’tibor talab etadi. Axloqiy konseptlar doirasida sadoqat har doim ijobiy yoki salbiy baho bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lib, bu baholash tasodifiy emas, balki jamiyat tomonidan shakllantirilgan madaniy me’yorlar asosida amalga oshiriladi. Shu sababli “sadoqat” konsepti ishtirok etgan kontekstlarda til birliklari orqali beriladigan baho aslida madaniyatning axloqiy pozitsiyasini ifodalaydi. Baholovchi semantika nazariyasiga ko‘ra, axloqiy tushunchalar tilda neytral holatda deyarli uchramaydi. Y.D.Apresyan axloqiy leksika insonning qadriyatlar tizimini bevosita aks ettiruvchi birliklar sirasiga kirishini

ta'kidlaydi [9, 75-b]. “Sadoqat” ham shunday birliklardan bo‘lib, u ko‘pincha “yaxshi”, “to‘g‘ri”, “ma'qul” kabi ijobiy baholashlar bilan uyg‘unlashadi. Natijada til orqali madaniyatda ma’qullanadigan xulq modeli mustahkamlanadi va qayta ishlab chiqariladi. Madaniy stereotiplar sadoqat konseptining kontekstual talqinida muhim rol o‘ynaydi. Stereotiplar jamiyat ongida shakllangan barqaror tasavvurlar bo‘lib, ular til birliklarida tayyor qoliplar sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek madaniyatida “sadoqatli yor”, “vafodor do‘st”, “vatanga sodiq harbiylar” kabi stereotipik birikmalar mavjud bo‘lib, ular shaxsning axloqiy qadr-qimmatini belgilashda faol ishlatiladi. Bunday birikmalar sadoqatni ideal fazilat sifatida me’yorlashtiradi va madaniy ongda uning ustuvorligini mustahkamlaydi. Masalan, el-yurtni fidoyilik, sodiqlik bilan himoya qilish mamlakatdagi har bir fuqaroning muqaddas burchi sanalsa-da, bu ko‘proq harbiylar bilan bog‘lanishi o‘zbek madaniyatida qat’iy o‘rinlashgan. Qidiruv tizimlariga “vatan himoyachilari” jumlasini kiritilganda taklif qilinadigan natijalar ham aynan mamlakatimizda harbiylarning kasb bayrami bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lumotlarni taklif qiladi. Anglashiladiki, o‘zbek lisoniy olamida “vatan himoyachisi”, uning “sodiq farzandlari” jumalari bevosita harbiy soha vakillari bilan assotsiatsialanadi. Umuman, bu kabi jumlar qanday kontekstni shakllantirishi o‘zbek tilida muloqot qiluvchilar uchun ma’lum, deyishga asos bor. “Sadoqat” konseptining stereotiplashuvi, ayniqsa, gender va ijtimoiy rollar bilan bog‘liq kontekstlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘zbek madaniyatida ayolga nisbatan sadoqat ko‘pincha oilaviy va nikohdagi barqarorlik bilan bog‘liq holda baholansa, erkak sadoqati ko‘proq burch, mas’uliyat va himoya vazifalari bilan uyg‘unlashadi. Bu farqlar til birliklarida ham aks etib, madaniy stereotiplarni mustahkamlaydi. S.Xoll ta’kidlaganidek, identitet va ijtimoiy rollar til orqali ishlab chiqiladi va me’yorlashtiriladi [10, 4-b]. Shu jihatdan “sadoqat” konsepti gender va ijtimoiy identifikatsiya jarayonida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

“Loyalty” konsepti ingliz lisoniy olamida, xususan, AQSh va Buyuk Britaniya madaniyatida axloqiy fazilat sifatida yuqori baholanadi, ammo uning kontekstual talqini ko‘pincha siyosiy, shaxsiy va biznes bilan bog‘liq jihatlariga qaratilgan holda namoyon bo‘ladi. Baholovchi semantika nuqtayi nazaridan “loyalty” odatda ijobiy ma’no kasb etib, “good”, “virtuous”, “admirable” kabi baholar bilan uyg‘unlashadi, chunki u ishonchlik, sodiqlik va majburiyatni ifodalaydi. Masalan, shaxsiy munosabatlarda “loyal friend” yoki “loyal partner” stereotipi do‘stlik va sevgi kontekstida ideal xulq modeli sifatida mustahkamlangan bo‘lib, madaniyatda sadoqatni qadriyatlar tizimining asosiy unsuri qilib ko‘rsatadi. Siyosiy kontekstda esa “party loyalty” yoki “brand loyalty” tushunchalari alohida urg‘u oladi. Inglizabonlarda rahbar yoki partiyaga bo‘lgan sodiqlikni “fealty” (itoatkorlik) darajasiga ko‘taradi, bu esa ommaviy axborot vositalarida “loyalty test” yoki “loyalty to the leader” iboralari orqali aks etadi. Britaniya madaniyatida “loyalty” monarxiyaga yoki milliy institutlarga nisbatan “loyal subject” stereotipi shaklida namoyon bo‘lib, tarixiy jihatdan fuqarolik burchi va vatanparvarlik bilan chambarchas bog‘liq. Madaniy stereotiplar “loyalty” talqinida muhim rol o‘ynaydi. Masalan, “loyal customer” yoki “brand loyalty” biznes bilan bog‘liq kontekstda iste’molchi sadoqatini ifodalaydi. Bu esa mashhur brendlarning mijozlar bilan munosabatlarini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Shaxsiy darajada “loyal dog” (masalan, “man's best friend”) stereotipi hayvonlarga nisbatan sadoqatni insoniy fazilat sifatida aks ettirib, madaniy

ongda ishonch va sodiqlikni ramziy ma'noda kuchaytiradi. Ingliz tilidagi kontekstlarda ham loyalty konsepti stereotipik baholashlar bilan chambarchas bog'langan. "A loyal friend", "loyal citizen", "loyal employee" kabi birikmalar jamiyatda ishonchli va barqaror shaxs obrazini shakllantiradi. Shu bilan birga, "disloyal", "unfaithful", "traitor" kabi birliklar sadoqatning buzilishi bilan bog'liq salbiy stereotiplarni faollashtiradi. G.Leykof axloqiy tushunchalarning kognitiv modellar asosida shakllanishini ta'kidlab, stereotiplar aynan shu modellarni mustahkamlashini ko'rsatadi [11, 162-b]. Bu holat ingliz va o'zbek madaniyatlarida sadoqat konseptining umumiy baholovchi mexanizmga ega ekanini ko'rsatadi.

Tarixiy-madaniy xotira nazariyasiga ko'ra, jamiyat o'zining asosiy qadriyatlarini matnlar, ramzlar orqali saqlab qoladi. J.Assmann madaniy xotirani jamiyat uchun muhim bo'lgan bilim va qadriyatlarning ramziy shaklda avloddan avlodga uzatilishi sifatida talqin qiladi [12, 37-b]. Shu nuqtayi nazardan, "sadoqat" konsepti ham tarixiy xotirada ideal xulq modeli sifatida kodlangan bo'lib, til birliklari orqali zamonaviy nutqda qayta faollashadi. Masalan, tarixiy shaxslar yoki qahramonlar haqidagi rivoyatlar, dostonlar va tarixiy asarlarda sadoqat fazilati doimiy ravishda ulug'lanadi va bu holat konseptning ijobiy bahosini barqarorlashtiradi. Yuqorida "sadoqat" konseptining o'zbek madaniyatida tarixiy va adabiy matnlarda ko'pincha vatan, el-yurt, ahd va do'stlik bilan bog'liq holda namoyon bo'lishi qayd etildi. Mumtoz adabiyotda, xususan, doston va tarixiy manbalarda "sadoqat" tushunchasi qahramonlik va fidoyilik bilan uyg'unlashgan holda beriladi. Bu jarayonda til vositalari madaniy xotirani faollashtirib, hozirgi nutq egalari ongida tarixiy qadriyatlar bilan bog'liq assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi. Natijada "sadoqat" konsepti faqat hozirgi zamon hodisasi sifatida emas, balki "azaliy qadriyat" sifatida qabul qilinadi.

Ingliz madaniyatida ham "loyalty" konsepti tarixiy xotira va intertekstual kontekstlar orqali faollashadi. O'rta asr ritsarlik an'analari, monarxiyaga sodiqlik g'oyasi, shuningdek, diniy va siyosiy matnlar ingliz tilidagi sadoqat tushunchasining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. U.Shekspir tragediyalarida sadoqat va xiyonat oppozitsiyasi tarixiy va siyosiy kontekstlar bilan bog'langan holda berilib, bu tushuncha milliy madaniy xotiraning muhim elementi sifatida mustahkamlangan. Zamonaviy ingliz tilidagi matnlarda ham bu intertekstual qatlam saqlanib qoladi va loyalty tushunchasi ko'pincha tarixiy va institutsional assotsiatsiyalarni faollashtiradi. Tarixiy-madaniy xotira bilan bog'liq kontekstlarda sadoqat konseptining yana bir muhim jihati sifatida uning barqarorligi va moslashuvchanligini ajratish mumkin. Bir tomondan, konseptning yadroviy bahosi (ijobiy axloqiy fazilat sifatida) deyarli o'zgarmaydi. Ikkinchi tomondan esa, uning konkret namoyon bo'lish shakllari davr va madaniy sharoitga mos ravishda yangilanib boradi. Bu jarayon til orqali amalga oshadi va til madaniy o'zgarishlarning eng sezgir ko'rsatkichiga aylanadi. Shu tariqa, "sadoqat" va "loyalty" konseptlari ishtirok etgan tarixiy-madaniy va intertekstual kontekstlar til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni chuqurroq anglash imkonini beradi. Til bu jarayonda madaniy xotirani saqlovchi va faollashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi, sadoqat konsepti esa mazkur xotiraning markaziy axloqiy belgilaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

"Sadoqat" va "loyalty" konseptlari ishtirok etgan kontekstlarda til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar o'ziga xos umumiylik va farqlar bilan namoyon bo'ladi. Har ikki konsept ham

axloqiy fazilat sifatida asosan ijobiy baholanib, jamiyatda ma’qullanadigan tushunchalarni jamlaydi. O‘zbek madaniyatida “sadoqat” oila, do‘stlik, vatan va diniy munosabatlarda jamoaviy majburiyat va muqaddas burch sifatida talqin qilinib, madaniy stereotiplarda “sadoqatli yor”, “vatanga sodiq farzand” kabi obrazlar orqali aks etadi. Ingliz lisoniy olamida esa “loyalty” ko‘proq shaxsiy tanlov, siyosiy partiyaga yoki brendga sodiqlik, idoraviy itoatkorlik bilan bog‘lanib, individualistik jamiyat xususiyatlarini ko‘rsatadi. Umumiy jihat sifatida har ikki konseptda ham baholovchi mexanizm faol bo‘lib, sadoqatsizlik salbiy stereotiplarni (xiyonat, disloyalty) faollashtiradi. Tarixiy-madaniy xotira va badiiy kontekstlarda ham “sadoqat” kollektiv identitetni, “loyalty” esa shaxsiy va institutsional mas’uliyatni kuchaytiradi. Siyosiy diskursda o‘zbekcha “sadoqat” el-yurt va davlat barqarorligiga, inglizcha “loyalty” esa partiyaviy yoki rahbarga sodiqlikka urg‘u beradi. Zamonaviy raqamli muhitda ikkala konsept ham pragmatik kengayishga uchraydi, ammo “loyalty” ko‘proq biznes bilan bog‘lanadi (brand loyalty), “sadoqat” esa ijtimoiy birdamlik bilan bog‘lanadi. Shu tariqa konseptlarning kontekstual talqini madaniyatning ijtimoiy yoki individualistik yo‘nalishini aks ettirib, tilning madaniy qadriyatlarni shakllantiruvchi rolini yaqqol ko‘rsatadi. Umuman, “sadoqat” va “loyalty” o‘zaro umumiylikka ega bo‘lsa-da, milliy madaniyat xususiyatlari ularning kontekstual faollashuvida muayyan farqlarni hosil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTGAN

1. Humboldt W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. – Berlin: Dümmler, 1836. – 56 S.
2. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1921. – 69 p.
3. Whorf B.L. Language, Thought and Reality: Selected Writings. – Cambridge, MA: MIT Press, 1956. – 278 p.
4. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – New York: Oxford University Press, 1997. – 41 p.
5. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2001. – 616 p.
6. London J. Love to Life and Other Stories. – Auckland: The Floating Press, 2010. – 182 p.
7. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – London: Routledge & Kegan Paul, 1985. – 347 p.
8. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. – London: Longman, 2013. – 608 p.
9. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т. 1: Лексическая семантика. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995. – 481 с.
10. Hall S. Introduction: Who Needs "Identity"? // Questions of Cultural Identity. – London: Sage Publications, 1996. – P. 1–17.

11. Lakoff G. Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think. – Chicago: University of Chicago Press, 2002. – 471 p.
12. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 319 p.
13. Erdo'g'an: "Turkiya demokratiya va xalq xohishiga sodiq qolar ekan, inqirozlarga qarshilik qila oladi" [Elektron manba] // kun.uz. – URL: <https://kun.uz/news/2017/04/17/erdugan-barca-tomonlarni-referendum-natizalarini-tan-olisgacakirdi?q=> (murojaat sanasi: 22.02.2024).
14. Trump slams Democrat Henry Cuellar's "lack of loyalty" [Elektron manba] // BBC News. – URL: <https://www.bbc.com/news/articles/cwyw5vwrp9jo> (murojaat sanasi: 22.02.2024).